

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Impola, Petteri

Title: Elettyä uskontoa varhaismodernissa Savossa

Year: 2019

Version: Published version

Copyright: © Kirjoittaja & Suomen Sukututkimusseura, 2019

Rights: In Copyright

Rights url: <http://rightsstatements.org/page/InC/1.0/?language=en>

Please cite the original version:

Impola, P. (2019). Elettyä uskontoa varhaismodernissa Savossa. *Genos*, 90(3), 186-188.

masti: kirjan nimessä esiintyvä aikarajaus on kovin harhaanjohtava, sillä sisältö käsittelee lähes yksinomaan uuden ajan alkua sekä 1800-lukua ja 1900-luvun alkupuolta. Moninaiset teemat ja pitkä ajallinen kaari aiheuttavat melkoista aikahypelyä, mitä ei voine runsaassa tietokirjassa välttää. Loppuviitteet antavat asiasta kiinnostuneille mahdollisuuden tutustua tutkimukseen laajemmin.

Kirja onkin mainio johdatus suomalaisen ja etenkin länsisuomalaisen agraarikulttuurin arjen historiaan, joka ottaa huomioon niin aatteet, tavat, esinekulttuurin kuin ihmisetkin. Se sisältää kiinnostavaa alkuperäismateriaalia sekä lainauksin että kuvin, ja on harvinaisen pedagogisesti laadittu, joten toivoisin sen kuluvan paitsi Suomen historiasta kiinnostuneiden harrastajien käsissä myös opetuskäytössä. Materiaali sopii ainakin osina käytettäväksi eri kouluasteilla ja oppilaitoksissa.

Susanna Niiranen

• • • • • Elettyä uskontoa varhaismodernissa Savossa

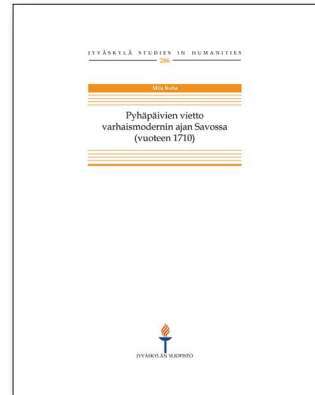
Miia Kuha, *Pyhäpäivien vietto varhaismodernin ajan Savossa (vuoteen 1710)*. Jyväskylä Studies in Humanities 286. Jyväskylän yliopisto, 2016. 189 sivua. Verkkojulkaisuna osoitteessa <<http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-6598-3>>.

Miia Kuhan Suomen historian väitöskirja käsittelee pyhäpäivien viettoa Ruotsin valtakunnan syrjäseudulla. Tutkimus selvittää ”varhaismodernin ajan savolaisen rahvaan pyhäpäivän viettoon liittyneitä käytänteitä, normeja

ja merkityksiä sekä niissä ilmenneitä jatkuvuutta ja muutoksia” (s. 22). Tutkimustehtävään Kuha vastaa analysoimalla pyhäpäivien rituaaleja ja perinteitä niin kirkossa ja muilla seurakunnan alueilla kuin kirkon ulkopuolellakin. Aiempi tutkimus on tarjonnut pääosin papiston ja esivallan normatiivisia näkemyksiä uskosta. Kuha sen sijaan tutkii rahvaan pyhäpäivän viettoa, ei niinkään vastakkainasetteluna esivallan tavoitteiden ja rahvaan vanhojen tapojen välillä, vaan kokonaisuudessaan sellaisena kuin se lähteiden perusteella oli, osana elettyä elämää.

Kuhan tarkoin kontekstoima Savo on hyvä valinta hallintokoneiston laitamilla säilyneitä vanhoja perinteitä tutkittaessa. Toki vertailtavaksi olisi voinut ottaa jonkin keskusalueen: olisiko siellä pyhänvietto ollut jo enemmän kirkon oppien mukaista? Tosin Kuhan aineisto on jo tällaisenaankin hyvin laaja – etenkin kun Kuha on läpikäynyt tuomiokirjakortiston, josta hän saa lisätietoa pyhäpäivistä laajemmin Suomen alueella. Savo on perusteltu valinta siksi, että Turun hiippakuntaa on tutkittu paljon, mutta Viipurin hiippakuntaa seurakuntineen vähän. Laajan tutkimuskirjallisuuden avulla Kuha tekee kansainvälistä vertailua esimerkiksi reformaation ja uskomusjärjestelmien muutosnopeuden osalta.

Aikarajaus alkaa reformaation jälkeisestä ajasta, Kuopion kirkon perustamisesta 1550 päättyen noin vuoteen 1710, mutta tutkimuksen olennaisin tuomiokirja-aineisto on vuosilta 1639–1712. Tämä tekee rajauksesta hiukan sekavan. Toisaalta vanhoja uskomuksia tutkittaessa olisi vääriin ajatella niiden rajautuneen tiettyihin vuosiin tai val-

linneen vain niinä vuosina, kun tapaukset on kirjattu muistiin – etenkin kun tapaukset harvoin edes tulivat esivallan tietoon. Esimerkiksi Kuhan analysoidessa oliko Sulkavalla ja Visulahdessa 1648 käräjäoikeuden juomisen taustalla vuosisatainen perinne Ukon vakoista, ei kyseinen käräjäoikeus ratkaise tulkintaa vaan laajempi, pitkän aikavälin konteksti.

Tutkimus alkaa pyhäpäivien vieton yleisesittelyllä. Kuha valottaa, millaisia pakollisia pyhäpäiviä Ruotsin valtakunnassa oli ja mitä rangaistuksia esivalta sapatinrikkomuksista langetti. Uhrikirkkoja, joita yhä löytyy ympäri Suomea, käsittelevässä luvussa kirkko esitetään samanaikaisesti esivallan edustajana ja rahvaan uskomusten välikappaleena. Väitöskirjan kaksi viimeistä lukua koskevat pyhäpäivien vieton konflikteja: esivallan kieltämiä mutta rahvaan yhä suosimia esikristillisiä tai katalisia juhlapäiviä. Konflikteissa ja kiistoissa oli kyse vallankäytöstä: kenellä oli oikeus määritellä pyhä ja se, miten sitä vietettiin ja kunnioitettiin. Näistä kiistoista syntyi lähdemerkintöjä, jotka ovat Kuhan kurkistusaukko rahvaan pyhäpäivien viettoon.

Tuomiokirjat sekä piispan- ja rovastintarkastusten pöytäkirjat lähteinä

Tutkimuksen tärkeimpinä lähdeaineistoina ovat alioikeuksien tuomiokirjat sekä rovastin- ja piispantarkastusten pöytäkirjat. Niiden lähdekriittinen lähestyminen on ansiokasta ja muillekin tutkijoille hyödyllistä.

Savon vaihtelevasti säilyneistä tuomiokirjoista Kuha on löytänyt 244 kiinnostavaa tapausta. Yleisin kategoria ovat erilaiset kirkossa häiriköinnit ja juopotelut, sekä poissaolot jumalanpalveluksesta, ehtoolliselta tai katekismuskuulustelusta. Nämä kertovat suoraan pyhäpäivien vietosta ja suhteesta pyhään sekä kirkkokurin rajoista. Kuha on löytänyt myös kymmeniä epäsuoria tapauksia pyhästä, kuten todistajanlausuntoja pyhäpäivinä tehdyistä tapoista. Epäjumalanpalvelusta, jumalanpilkkua tai uhraamista koskevat tapaukset olivat harvinaisia, mutta poikkeuksellisia niistä kirjoitettiin tuomiokirjoihin yksityiskohtaisesti. Osa tapauksista lähetettiin tuomiokapitulin tarkasteltavaksi, mutta sen aineisto ei ole säilynyt.

Kuha on analysoinut myös 41 piispan- ja rovastintarkastusten pöytäkirjaa vuosilta 1659–1710. Niiden tarkkuus riippui tarkastajasta ja kirjurista, pituuden vaihdellessa muutamista kohdista jopa kolmeenkymmeneen. Esimerkiksi kekrin vietosta saatettiin kirjata tarkastuspöytäkirjoihin tarkemmin kuin tuomiokirjoihin. Tarkastuksissa papisto oli niin seurakunnan valvojana kuin itsekin valvottuna. Tarkastaja saattoi liioitella seurakuntalaisten kirkossa käymättömyyttä ja toisaalta kirkkoherra kaunistella paikallisen hengellisyuden oikeaoppisuutta. Tarkastuksissa myös seurakuntalai-

set saivat tuoda asioita ilmi. Viipurin hiippakunnan säilyneet tarkastuspöytäkirjat (yht. 130) on Albin Simolinin (1875–1942) taustatyön ja vastikään Esko Häklin täydentämänä painettu lähdejulkaisuksi *Biskops- och prostvisitationsprotokoll från det äldre Wiborgska stiftet* (Suomen kirkkohistoriallinen seura 2015). Laajemmin tarkastusmatkoista ja pöytäkirjojen säilyneisyydestä kiinnostuneen kannattaa lukea Pentti Lempiäisen *Piispan- ja rovastintarkastukset Suomessa ennen isoavihaa* (Suomen kirkkohistoriallinen seura 1967).

Eletty uskonto ja pyhä

Kuhan keskeisimmät käsitteet ovat *pyhä* ja *eletty uskonto* (*lived religion*). Näistä jälkimmäinen on tutkimuksissa korvannut käsitteenä aiemman *kansanuskon* (*popular religion*), joka on ongelmallinen korostaessaan kansan/rahvaan ja oppineiden välistä alisteista vastakkainasettelua. Eletty uskonto kuvaa paremmin aikalaisten käytännössä kokemaa uskontoa vuorovaikutuksessa henkilökohtaisten, yhteisöllisten ja institutionaalisten merkitysten ja käsitysten kanssa korostaen maailmankuvien laveutta ja niiden muutoksen hitautta.

Käsitteenä pyhä on vanha ja eri kulttuureissa esiintyvä. Pyhällä määriteltiin rajaa tuonpuoleisen (myös Jumalan) ja arkisen todellisuuden välillä. Ihminen hallinnoi arkista järjestystä, mutta tuonpuoleinen oli kaoottinen. Sitä edustavat olennot, paikat, ajat ja esineet saattoivat olla joko hyödyllisiä tai hyvinkin vaarallisia. Siksi tällä rajapinnalla, kuten pyhäpäivinä, piti käyttäytyä tarkkojen rituaalien ja normien mukaan. Rituaalit ja normit jäsentyivät osaksi yhteisön

harjoittamaa sosiaalista kontrollia ja ohjasivat ihmisten toimintaa.

Eletty uskonto on onnistunut valinta tutkimuskäsitteeksi pyhäpäivien viettoa analysoitaessa. Konflikteissa syntyneet lähteet kertovat erilaisista käsityksistä, missä pyhän rajat menivät, ja kuinka pyhäpäiviä tuli viettää. Kuha analysoi elettyä uskontoa myös tilallisuuden avulla: kirkkoa pyhäpäivien vieton tilana, konkreettisesti pitkiä ja usein kulkematta jääneitä kirkkomatkoja sekä Savoä itsessään valtakunnan periferiana.

Kuha osoittaa, ettei kirkossakäynti ollut vakainaistunut syrjäseuduilla edes 1700-luvun alussa. Osa kävi kirkossa kerrasta kolmeen vuodessa, jos sitäkään. Kirkossakäyntiin vaikutti välimatkojen lisäksi sosiaalinen asema ja sen tuoma paine. Poissaoloihin oli syynä yleinen haluttomuus, käytännönläheisesti vaikkapa toukokiireet tai pelkkä joutilaisuus. Papisto toivoi tasaista kirkossakäyntiä ympäri vuoden, mutta seurakuntalaiset rynnivät hengenvaarallisen sankoin joukoin ehtoolliselle vanhoina säähän ja elinkeinoihin liitettyinä juhlapyhinä, jolloin ehtoollinen rinnastui aiemmin kotona nautittuihin uhriaterioihin. Osa kirkoista olikin laajasti tunnettuja uhrirkkoja, kuten Kuopion kirkko. Alttarille tuotiin esimerkiksi oravia, pellavia ja villoja. Muutoinkin rahvaan tunneorientaatio oli voimakasta, ei luterilaisen seesteistä. Kirkosta tuli vähitellen uskonnollisen elämän keskus, ei vain kristillisessä mielessä vaan myös vanhan uhriperinteen ja rituaalien osalta.

Kuha vahvistaa, että aikalaisilla oli toisistaan poikkeavia käsityksiä pyhästä. Hengellinen kysyntä ja tarjonta eivät aina

kohdanneet. Uskonto oli monitahoista, eikä esimerkiksi 1600-luvun jälkipuoliskon oppineiston vaatima luterilainen puhdasoppisuus käytännön tasolla taannut kristillistä yhtenäiskulttuuria. Perinteisen pyhän ja sen ikiaikaisten merkitysten rikkominen pelotti aikalaisia enemmän kuin uudemman hengellisen esivallan vastustaminen. Oli pienempi paha laiminlyödä uusia käytänteitä kuin rohjeta haastamaan perinteitä. Rahvaan katannossa vanha normisto voitti uudet, jotta järjestys säilyisi ja kaaos vältettäisiin. Pyhäpäivien oikeanlaisessa vietossa oli kyse elämän jatkumisesta, muuttamattomuuden hyveestä.

Papisto joutuikin toimimaan ylhäältä ja alhaalta tulevan paineen välissä. Kuha havainnoi kiinnostavasti pyhäpäivien viettoa aikakauden sosiaalisten hierarkioiden näkökulmasta. Tarkastuspöytäkirjoissa papisto nuhtelee rahvasta, mutta toisaalta papistokin joutui myötäilemään seurakuntalaisten toimintaa, sallien osittain esimerkiksi uhraamisen. Rantasalmella tapahtui vielä 1648 *papinheitto*, kun rahvas pakotti pappistolokkaista huonoimmaksi katsomansa suoraan jumalanpalveluksesta kirkkoaidan ulkopuolelle. Pyhä siis jäsensi paikallisia sosiaalisia suhteita, joita ei saanut liiaksi heiluttaa.

Aiemmin esimerkiksi kirkkohistorian piirissä on keskitytty reformaatioon ja sen etenemiseen hyvin pikkutarkasti. Kuha suhteuttaaakin, että on kohtuutonta laskelmoida, kuinka nopeasti tai hitaasti katoliset tavat muuttuivat luterilaisiksi, ellei osa rahvaasta ollut omaksunut edes katolisia tapoja vaan eli esikristillisestä perinteestä. Savon kaltaisilla alueilla katolinen vaiku-

tus oli saattanut jäädä kokonaan väliin, jolloin aikalaiset eivät edes voineet huomata reformaatiota. Kuha vahvistaa aiemman ajatuksen siitä, että kirkon asema kasvoi ajan myötä, mutta hän korostaa, että siitäkin huolimatta ”rahvaan maailmankuvan vanhempien elementtien kestävyyttä on kuitenkin tässä yhteydessä usein aliarvioitu” (s. 159).

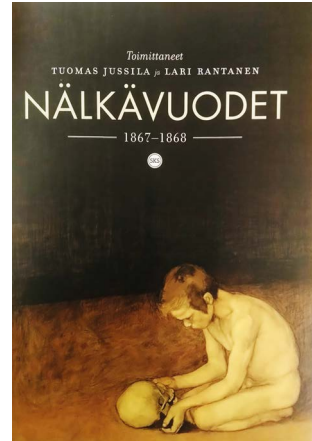
Kuha onnistuu havainnoimaan varhaismodernin ajan eletyn uskonnon monitahoisuutta. Usein menneisyyden käytäntöjä niputetaan tiukkaan muottiin, vaikka arki oli vivahteikasta. Kriittisesti voikin pohtia, että usein perinteisissä paikallishistorioissa kirkko on nähty yksioikoisena, aikalaisen kaipaamana ”turvasatamana”. Tämä on johnutun muun muassa kirkkohistorian dominanssista varhaismodernin ajan uskonnon historia-kuvan osalta. Kuha toteaa, että tällainen luterilaisiin arvoihin sitoutunut katsanto ei saa tukea hänen lähdeaineistostaan.

Kaikkinensa Kuhan tutkimus on helppolukuinen kiinnostavien tapauskuvausten myötä, joita olisi voinut olla enemmänkin. Tutkimus on tärkeä tarkastellessaan varhaismodernin ajan rahvaan elettyä uskontoa aiempaa laveammin. Kuha toivoo, että rahvaan lisäksi jatkossa kiinnitettäisiin tarkemmin huomiota aikakauden papistoon ja kirkon käytännön opetukseen, sekä muihin sosiaaliryhmiin. On liian yksioikoista olettaa näidenkään tahojen olleen uskossaan ja luterilaisessa opissaan yhdestä puusta veistettyjä. Tutkimus myös valottaa vähäiselle huomiolle jäänyttä Viipurin hiippakuntaa, jonka papiston tutkimista Kuha on jatkanut väitöksen jälkeen.

Petteri Impola

Vähän vanhaa, jotain uutta

Nälkävuodet 1867-1868, toim. Tuomas Jussila & Lari Rantanen. Helsinki: SKS, 2018. 277 sivua.

Suomen nälänhätien historia on viime vuosina herättänyt uutta mielenkiintoa. Suurin osa tuoreemmista aiheeseen liittyvistä tutkimuksista on julkaistu englannin kielellä, joten sikäli on perusteltua päivittää ja tehdä tunnetuksi uusinta tutkimusta myös suomenkieliselle yleisölle.

Teoksen artikkelit käsittelevät suomalaisessa nälkävuositutkimuksessa jo perinteeksi vakiintuneita teemoja: ilmasto-olosuhteita, maataloudellisen kehityksen tasoa, nälkävuosien talouspolitiikkaa, korvikeruokia, kansainvälistä lehtikirjoittelua ja lopuksi kirjallisuuden tuottamaa kuvaa nälkävuosista. Ainoastaan talouspolitiikkaa ja kansainvälistä lehtikirjoittelua käsittelevät artikkelit ovat aikaisemmasta tutkimusperinteestä poikkeavia puheenvuoroja. Kaikki muut teemat on kanonisoitu osaksi suomalaista nälkävuosidiskurssia (vrt. *Kun halla nälän tuskan toi. Miten suomalaiset kokivat 1860-luvun nälkävuodet*, toim. Antti Häkkinen. Porvoo: WSOY, 1991)